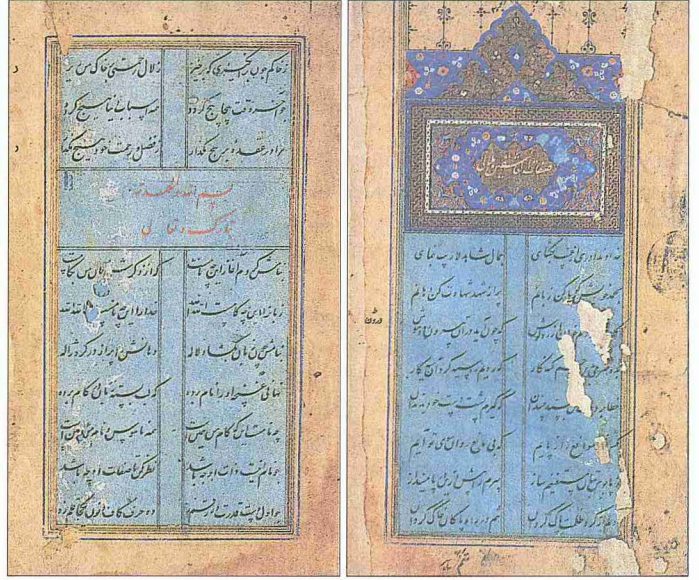

tür merkezlerinden Herat'a giden Hilâlî burada Ali Şîr Nevâî'nin himayesine girdi ve onun meclisinde yetişti. Nevâî, 897'de (1491-92) kaleme aldığı *Mecâlîsü'n-ne-fâ'is*'inde onu kabiliyetli, hâfızası kuvvetli, istikbal vaad eden bir genç olarak tanıtır. Tezkire müellifi Ahmed Ali Han, Hilâlî'yi Ali Şîr Nevâî'ye İranlı mutasavvıf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin tanıştırdığını söylerse de (*Tezkire-i Maḥzenü'l-ğarâ'ib*, s. 720) bu bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Daha sonraki yıllarda Nevâî'nin yardımıyla Sultan Hüseyin Baykara'nın hizmetine giren Hilâlî, sultanın ölümünden sonra Safevîler'le Şeybânîler arasında karışıklıklara sahne olan Herat'ta oldukça sıkıntılı günler yaşadı. Şeybânîler'den Ubeydullah Han'ın Herat'a hâkim olmasından (935/1528-29) sonra onun dostluğunu kazandı. Ancak çok geçmeden kendisini çekemeyenler onun Şîî olduğunu ileri sürerek sultana şikâyet ettiler. Hilâlî bu şikâyet üzerine 936 (1529-30) yılında Ubeydullah Han tarafından idam edildi. Bazı kaynaklarda 935 (1528-29) veya 939'da (1532-33) idam edildiği kaydedilmektedir. İranlı tezkire müellifleri, ömrünün sonlarında Şîîler arasında Sünnî olmakla suçlandığını söyledikleri Hilâlî'nin Şîîlik'le itham edilerek idam edilmesindeki çelişkiye dikkat çekmişlerdir (Sâm Mirza, s. 91). Hilâlî'nin Herat çarşısındaki mezarı 1306 (1889) yılında yeni dükkânların yapımı sebebiyle kaldırılarak Ali Vâiz-i Kâşîfî'nin türbesinde onun mezarı yanına nakledilmiştir.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Gazel ve rubâîlerle birkaç kıtadan meydana gelen 894 beyit hacmindeki eser ilk olarak Kanpûr'da basılmış (1883), bu baskı 1912 yılına kadar on iki defa tekrar edilmiştir (FME, I, 479). Divan son olarak şairin *Şâh u Dervîş* ve *Şifâtü'l-âşîkîn* adlı mesnevileriyle birlikte yayımlanmıştır (nşr. Saîd-i Neffisî, Tahran 1337 hş.). 2. *Şâh u Dervîş*. Tasavvufî bir mesnevi olup *Şâh u Gedâ* adıyla da tanınır. Aruzun "fâilâtün müste'îlün fâilâtün" vezniyle yazılan ve 1345 beyitten meydana gelen eseri şair, Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu Bediüzzaman Mirza'ya takdim etmiştir. Birkaç defa basılan eser (Tebriz 1324 hş.; Amritsar 1333; Tahran 1363 hş., nşr. Hüseyin Kûhî-i Kirmânî) Hermann Ethé tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir (Leipzig 1870). 3. *Şifâtü'l-âşîkîn* (Tebriz 1321 hş.; Tahran 1324 hş.; 1334 hş., nşr. Hüseyin Kûhî-i Kirmânî). Aşkın mahiyeti ve sadakat,

Hilâlî-i
Çağatâyî'nin
Şifâtü'l-âşîkîn
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Pertev Paşa,
nr. 435)

vefa, cömertlik, cesaret, alçak gönüllülük, edep gibi konuların işlendiği yirmi bölümden meydana gelen mesnevinin her bölümünde konular birer küçük hikâye ile açıklanmıştır. Hilâlî'nin ayrıca *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir mesnevisi olduğu biliniyorsa da eserin günümüze ulaşmış olmadığı hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda bu eserden alınmış bazı beyitlere rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Mecâlîsü'n-nefâ'is* (trc. Fahrî-yi Herâtî – Hakîmsâh Muhammed-i Kazvînî, nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş., s. 28-29, 242; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, IV, 361-362; Sâm Mirza, *Tuḥfe-i Sâmi* (nşr. Vâhid-i Destgerdî), Tahran 1317 hş., s. 90-94; Hasan-ı Rûmlû, *Aḥşerü't-tevârîh*, Tahran 1347, s. 224; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm* (nşr. Cevâd-ı Fâzıl), Tahran 1341, III, 109-110; Lutf Ali Beg, *Ateşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 24-25; Ethé, *Catalogue of Persian Manuscripts*, s. 782-784; a.mlf., *Târîh-i Edebiyyât-ı Fârsi* (trc. Rızâzâde Şafak), Tahran, 2536/1351 hş., s. 43, 174, 182; Browne, *LHP*, IV, 234-235; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 233; *İzâhu'l-meknûn*, II, 67; Neffisî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 409, 625; Rypka, *HIL*, s. 500-501; FME, s. 478-482; Safâ, *Genc-i Sühan*, III, 13-19; a.mlf., *Edebiyyât*, IV, 432-438; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VI, 367-369; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1398, IX, 1294-1295; XII, 23; XV, 45; XVIII, 399; *A'yânü's-Şî'a*, X, 267; Ahmed Ali Han Sendilevi, *Tezkire-i Maḥzenü'l-ğarâ'ib* (nşr. Muhammed Bâkır), İslâmâbâd 1372 hş./1994, V, 720-732; H. Beveridge, "Hilâlî", *IA*, V/1, s. 483; T. Gandjei, "Hilâlî", *EP* (İng.), III, 388; Abdülhüseyin Şehîdî, "Buḳ'a-i Hilâlî-i Çağatâî", *DMT*, III, 381-382.

H. AHMET SEVGİ

HİLÂLİAHMER

(bk. KIZILAY).

HİLÂLİYYE

(الهالیه)

Kâdiriyye tarikatının
Muhammed Hilâl b. Ömer
el-Hamdânî'ye
(ö. 1147/1734)
nisbet edilen bir kolu
(bk. KÂDIRİYYE).

HİLÂLÜRRE'Y

(bk. HİLÂL b. YAHYÂ).

HİL'AT

(الخلة)

Halife ve hükümdarlar tarafından
verilen şeref elbisesi.

Sözlükte "elbisesini çıkarmak, üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına vermek" anlamına gelen *hal'* kökünden türeyen *hil'at*, terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Dârütrrâzârlarda sanatkârane sırma işlemlerle, özellikle şerit halinde kenar yazılarıyla süslenmiş olan ve hükümdarın isim veya alâmetini (şiar) taşıyan kaftanlar (tırâz*) hükümdar tarafından taltif amacıyla birine hediye edildiğinde *hil'at* adını alırdı. *Hil'at*ın çoğul şekli olan *hila'* ile *teşrîf* (çoğulu *teşârif*, *teşrîfât*) kelimeleri ise memuriyetin mahiyet ve önemine göre başlık, kemer, hamail, kılıç, at, davul, bayrak ve para gibi birtakım hediyeleri de içine alırdı. Bu elbiselerin rengi devletin benimsediği renk-

te olurdu (Abbâsîler'de siyah, Selçuklu- lar'da kırmızı, Fâtımîler'de beyaz).

Eski Türkçe metinlerde hil'at karşılığı- na **kaftan**, **kedüt** ve **ton** gibi kelimelerin kullanıldığı görülür. *Kutadgu Bilig*'de geçen kedüt (II, 135) ve ton (II, 395) Re- şit Rahmeti Arat tarafından hil'at olarak çevrilmiştir. *Dede Korkut Kitabı*'nda da hil'atten söz edilir. Aruz'un Kazan'a karşı isyanında yardımlarını sağlamak için büt- ün beyleri "hil'atladığı" anlatılır (s. 246). Aynı eserin bazı yerlerinde ise "cübbe ton" (s. 83), "şalvar cübbe çuka" (s. 115) ve "cübbe çuğa çirgab" (s. 224) gibi ifa- deler hil'at karşılığında kullanılmıştır. As- lında hil'at geleneği Türkler'de İslâmiyet'i kabullerinden önce de vardı ve muhteme- len Çinliler'den alınmıştı. E. Chavannes'in belirttiğine göre Çin imparatorları Türk prenslerine bazan kendi sırtlarından çı- kardıkları hil'atleri verirlerdi (İA, V/1, s. 485).

Eski Yakınoğlu kültürlerinden geldiği ileri sürülen geleneğin (*E²* [İng.], V, 6) Mısır'da Firavunlar döneminde mevcut olduğu anlaşılmakta, Ahd-i Atîk'te de hil- 'atle yorumlanabilecek bazı ifadeler bu- lunmaktadır. Hz. Ya'kûb çok sevdiği oğlu Yûsuf için özel bir entari (alaca entari, ke- tînet passîm) yapmış (Tekvîn, 37/3), Fira- vun da Mısır'ın idarî işlerini törenle Hz. Yûsuf'a tevdi ederken parmağından çı- kardığı mühür-yüzüğü onun parmağına geçirmiş ve kendisine ince keten elbise giydirecek boynuna altın zincir takmıştır (Tekvîn, 41/42-43). Bundan başka Filistî Golyat'ı (Câlût) sapan taşıyla öldürüp ke- sik başını getirdiği zaman Yonatan'ın Dâ- vûd'a üzerindeki cübbeyi çıkarıp kılıcı, ya- yı ve kuşağı ile birlikte verdiği anlatılır (I. Samuel, 18/4). Herodot da Mısır Firavunu Amasis'in (Ahmose) Lidya Kralı Kroisos'a (Cresus) gönderdiği, üzerinde hayvan tas- vîrleri bulunan altın sırmalı bir gömlek- ten söz eder (*Târih*, III: Thalia, 47).

Genellikle kabul edilen görüşe göre hil- 'at geleneği resmen Abbâsîler dönemin- de başlamıştır. Bununla beraber Hz. Pey- gamber'in, ünlü kasidesini okumasının ardından bürdesini (hırka) Kâ'b b. Zühayr'e hediye etmesini (İbnü'l-Esrî, II, 276) İslâm'da hil'at geleneğinin başlangıcı sa- yanlar olduğu gibi bu geleneği Emevîler'le başlatanlar ve onların bu âdeti Sâsânî- ler ile Bizanslılar'dan aldığını söyleyenler de vardır (İA, V/1, s. 484). Corcî Zeydân, halifenin hil'at verdiği ilk kişinin Abbâsî- ler zamanında Ca'fer b. Yahyâ el-Berme- kî olduğunu belirtir (*Târihu't-temeddü- ni'l-İslâmî*, V, 170). Hârûnürreşid, hilâfet

makamına oturduğu gün idarî görev ver- diği Ca'fer'e merasimle hil'at giydirmiş- tir. Abbâsîler'de halifenin maiyeti arasına giren ve hil'ate lâıyk görülen erkâna "as- hâbü'l-hil'a" denilirdi. Bu şeref elbisesi- nin verilmesi belli bir töreni gerektiriyor- du. Veliaht, vezir ve eyalet valisi tayin edi- lenler böyle bir törenle hil'at giyerlerdi. Abbâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh, 462'de (1070) Vezir Fahrüddeve'nin oğlu Amî- düddeve'ye Beytünnebe'de düzenlenen bir merasimle hil'at vermişti. İbn Haldûn, İranlılar'ın İslâmiyet'ten önce bu gibi el- biseleri hükümdarlarının süretleri veya diğer bazı şekil ve motiflerle süsledikleri- ni, müslüman hükümdarların ise süret yerine kendi adlarını yahut uğurlu saydık- ları cümle ve ibareleri yazdırdıklarını söy- ler; Emevî ve Abbâsîler'in bu elbiselerin süslü olmasına büyük önem verdiklerini kaydeder (*Mukaddime*, II, 26-27).

Abbâsî Devleti zayıflayıp merkezi oto- ritesini kaybedince bazı hânedanlıklar kuran emirler de kendilerini meşrû saydı- rabilmek için halifelerden menşur, altın işlemeli siyah atlas elbise, murassa' kab- zalı kılıç, altın bilezik, gerdanlık, altın to- ka, altın eyerli at, üzerinde beyaz yazıyla halifenin adı yazılı siyah bayrak ve hilâfet arması taşıyan daha başka şeyler almış- lardır. Tâhirîler, Saffârîler ve Sâmanîler'de de görülen söz konusu âdet, Gazneli- ler'de özellikle Mahmûd-ı Gaznevî'den başlayarak büyük önem kazanmıştır. Ge- lenek Fâtımîler, Selçuklular, Hârizmşah- lar, Eyyûbîler ve Memlûkler gibi İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı ve Timurîlular'la Hindis- tan'da kurulan çeşitli Türk devletlerinde de bazı değişikliklerle sürdürülmüştür.

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e Ab- bâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh'ın 442'de (1050) hil'atler gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca Tuğrul Bey 449 (1057) yılında Bağ- dat'a geldiğinde âdete uyarak Halife Kâ- im - Biemrillâh'tan saltanat için izin almış ve kendisine hil'at olarak yedi siyah cüb- be giydirilip başına altın sırmalı siyah sa- rık sarılarak altın bir gerdanlıkla iki bile- zik takılmış, kını altınla müzeyyen bir kılıç kuşatılmış ve kendisine bir ahidnâme verilmiştir. Daha sonra da altın eyerli bir ata bindirilerek yolcu edilmiştir (İbnü'l- Esrî, IX, 633-634; Kalkaşendî, III, 293-294). Tuğrul Bey de halifenin elçisi Ebû Bekir et-Tûsî'ye hil'at vermişti (Bündârî, s. 4).

Sultanlar halifelerin gönderdiği hil'at- lere çok önem verirlerdi. Sultan Alpars- lan tahta çıkınca Abbâsî halifesine elçi göndererek adına hutbe okunmasını, pa- ra bastırılmasını ve kendi âlâmetlerini ta-

şıyan "sultânî hil'atler" imal edilmesini ist- edti. Dârü'ttirâzların kurulmasını gerek- tiren bu son istek, Abbâsî hazinesi o gün- lerde bunu karşılamaya müsait olmadığı için gecikmeyle yerine getirilebildi (Köy- men, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 86). Bir an önce hazırlanıp gönderilmesi hususunda ısrar edildiğini gösteren yazışmalardan anlaşıldığına göre hil'atlere sahip olmak, bir hükümdarın hükümranlılığının ve oto- ritesinin başlıca unsurlarından biri sayıl- maktaydı. Hil'atler için tesis kurma ve bunları hazırlatma işi ise halifeye aitti. 480 (1087) yılında Halife Muktedî - Bi- emrillâh, Sultan Melikşah'ın kızıyla ev- lenmesi münasebetiyle bütün Selçuklu emîrlerine ve Melikşah'ın hanımına hil- 'atler göndermişti (İbnü'l-Esrî, X, 161). Selçuklu sultanına hil'at gönderilmesi işi daha sonra da sürdürülmüştür. Sel- çuklu sultanları halifenin gönderdiği hil- 'atleri devlet erkânına, vasal hükümdar- lara ve lutuflarına mazhar olan başka kişilere verirlerdi. Hükümdarlar bağımsız da olsalar meşruiyetlerinin tasdiki için diğer âlâmetlerle birlikte hil'atlerini hali- feden almak zorundaydılar. Meselâ 1061 yılında Batı Karahanlılar'dan İbrâhim Tam- gaç Buğra Han'a ve 1103 yılında da Doğu Karahanlılar'dan Ahmed Han'a dönemle- rinin halifelerince hil'at verilmiştir. Hil- 'at geleneğinin Karahanlılar'da İslâmi- yet'i kabullerinden hemen sonra başladı- ğı söylenebilir. Hârûn Buğra Han 992'de hastalanınca Mâverâünnehir'den ayrılır- ken Buhara vilâyetinin idaresini bıraktığı Abdülazîz b. Nûh b. Nasr'a hil'at giydir- mişti (Genç, s. 154).

Hil'atler çok defa bir tek elbiseden iba- ret olmayıp cübbe, fereciye, sarık gibi di- ğer giyim eşyasının yanında altın veya gümüş eyerli at, bayrak, kôs, hatta çadır şeklinde olabilmekteydi (Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 84-87). Sultan Al- parslan, Mekke Emîri Muhammed b. Hâ- şim'e Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanı adına hutbe okutması üzerine hil'atlerle birlikte 30.000 dinar para göndermişti (İbnü'l-Esrî, X, 61).

Bu gelenek Anadolu Selçukluları zama- nında da devam etmiştir. I. Âlâeddin Key- kubad'ın tahta geçtiğini öğrenen Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh, Şehâbeddin es- Sühreverdî'yi hükümdarlık hil'ati, men- şur, sultanlık kılıcı ve diğer hâkimiyet âlâ- metleriyle Konya'ya gönderdi. Şehrin ka- dî, âlim, derviş ve ahileri elçiye Zincirli de- nilen mevkiye kadar giderek karşıladılar; sultan da hilâfet makamını tebci için has- sa askerleriyle birlikte elçiye karşılamaya

çıktı. Sühreverdî, ertesi gün sarayda halifenin hil'atını Sultan Alâeddin Keykubad'a giydirdi ve başına sarığını koyup ona adaletten ve şeriattan ayrılmamasını tavsiye etti (İbn Bîbî, I, 248-251).

Selçuklular'da yeni sultan biattan sonra beylere, vezirlere ve diğer devlet erkânına hil'at giydirdi. I. İzzeddin Keykâvus, savaşta gösterdiği kahramanlık sebebiyle Necmeddin Behramşah'a özel bir hil'at vermişti (a.g.e., I, 156). Sultanlar tahatta çıktıklarında bir nevi yeniden tayin anlamında hil'atleri yenilerlerdi. Bu geleneğin Anadolu Selçukluları'nda da devam ettiği görülmektedir. Alâeddin Keykubad tahta çıkınca merasime katılmaları için uç beylerine ferman yollayıp başşehir gelmelerini emretmiş, onlara ikramda bulunduktan sonra hil'at ve menşurlarını yenileyerek yerlerine göndermiştir (Turan, s. 329). Sultan ayrıca o dönemin meşhur simalarından Kemâleddin Kâmyâr'a teşrîf-i hâs, 1000 kızı dinar, beş yük katırı, on at ve beş köle vermişti (İbn Bîbî, I, 290).

Hil'at sadece müslümanlara değil gayri müslim devlet adamlarına da verilmiştir. 248 (862) yılında Abbâsî Halifesi Müstâin-Billâh'ın emriyle İrmîniye Valisi Ali b. Yahyâ, isyana katılmayıp devletin menfaatlerini korumuş olan Bagrat sülâlesinden Aşot'u "işhanlar işhanı" unvanıyla taltif edip kendisine hil'at giydirmiştir. Daha sonra aynı yere vali tayin edilen İsâ b. Şeyh eş-Şeybânî'nin tavsiyesi üzerine 269'da (882) Halife Mu'temid-Allellah da Aşot'a kral unvanı tevcih ederek Bağdat'tan taç ve hil'at göndermiştir (İA, IV, 319). Selâhaddîn-i Eyyûbî de kendisine gelen İngiliz elçisine hil'atler giydirmişti (Ebû'l-Ferec, II, 455).

Abbâsî hil'atleri sınıflarına göre 300, 100, 30 dinar değerindeydi (Sâbî, s. 98-99). Çok kıymetli kumaşlardan yapılan, üzerindeki süslemeleri ve rengârenk görünüşleriyle gözleri kamaştıran bu şeref elbiseleri bazan başlı başına bir servet teşkil ederdi (İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 161, 164).

Fâtımî halifeleri de ihtişamlı günlerinde devlet adamlarına ve saraya yakın kişilere hil'at verme geleneğini sürdürmüşlerdir. Mısır'da gelişmiş olan dokumacılık, Kâbe örtüsü ve hil'at geleneğiyle daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Nil deltası dârüttirâzların yoğunlaştığı bölgeydi. Günümüze ulaşan hil'atlerin çoğu Fâtımî ve Memlük dönemlerine aittir. Bu hil'atlerde yer alan ve ipekle işlendiği için zamanla kumaşından daha çok dayanmış olan

şeritler halindeki yazılarda sırasıyla besmele, halife için bereket ve uzun ömür duası, ürettiği dârüttirâz ve nâdiren dokuyan ustanın adı görülmektedir. Bunlar da "hizânetü'l-kisvât" denilen depolarda muhafaza edilmekteydi. Bunlar da "hizânetü'l-bâtine" ve "hizânetü'z-zâhire" olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Halifenin elbiselerinin bulunduğu birinci kısmı bir kadın idare ederdi. Halife tarafından yazılık ve kışlık olarak yılda iki defa devlet erkânına verilen elbiselerle bayram, tayin, kabul gibi vesilelerle ihсан edilecek elbiselerin saklandığı hizânetü'z-zâhire ise yüksek dereceli bir memurun yönetimindeydi. Makrîzî, hizânetü'l-kisvât ve burada bulunan elbiselerin özellikleri hakkında bazı bilgiler vermektedir (*el-Hıta't*, I, 409-413).

Memlükler'de hil'atle ilgili olarak özellikle Makrîzî, İbn Fazlullah el-Ömerî ve Kalkaşendî'nin eserlerinde geniş açıklamalar bulunmaktadır. Memlükler'de hil'at alacak olanlar üçe ayrılmaktaydı; bunlar "erbâbü's-süyûf" denilen askerler, "erbâbü'l-aklâm" denilen bürokratlar ve ule-mâdan ibaretti. Üst derecedeki asker ve bürokratlara, altın tirazlı kırmızı ve sarı atlardan yapılarak ipekle işlenmiş ve kürk ilâve edilmiş çeşitli libaslarla başlık, altın kemer, kılıç, altın veya gümüş eyerli at veriliirdi. Rütbe ve derecelere göre tevdi edilen hil'atlerin kaliteleri ve sayıları da değişirdi. Meselâ ulemânınki genellikle beyaz ve yeşil pamuklu veya yünlü kumaştan mâmul, bol yenli ve tirâzsız olurdu. Uzak bir yerden misafir olarak gelme veya misafirliğine sona ermesi, affedilme, sağlığına kavuşma, evlenme ve doğum gibi olaylar da hil'at vermek için birer vesileydi. Hil'at ve diğer hediyeleri reddetmek ise büyük bir suçtu ve bu hareket açık bir düşmanlığı gösterirdi. Hille Emîri Dübeyş b. Ali b. Mezyed el-Esedî'nin kendisine verilen gümüş eyerli atı, Ahvaz hâkimi Hezâresb'e altın eyerli at verildiğini söyleyerek reddetmesi Halife Kâim-Biemrillâh'ın aşırına gitmiş ve kendisine İmam Şâfiî'nin, "Hiç kimseye lâyk olduğundan fazlasını vermem" sözüyle cevap göndermiştir. 578 (1183) yılında Sincar'ın muhasarası sırasında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yanına gelen Ahlatşah'ın elçisi de hil'at ve hediye kabul etmemesi sebebiyle tenkitlere mâruz kalmıştır (Şeşen, s. 122). Memlükler'de kadınlara ipek hil'at veriliirdi. Ancak bazı din adamları haram olduğu gerekçesiyle bunları almamışlardır. Meselâ Mısır Kadısı Takıyyüddin b. Dakikü'l'id, Memlük Sultanı Lâçin'in kendisine gönderdiği ipek hil'ati kabul etmemiş,

sultan da sebebini haklı bulduğu için değiştirilmesini emretmişti (Süyûtî, II, 168).

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Müntekim Ökmen), İstanbul 1973, s. 188 [III. Kitap: Thalia, 47]; Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 93-99; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 125-138; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1988, II, 135, 395; *Dede Korkut Kitabı* (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958, I, 82-83, 115, 176, 224, 246; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Tarih* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahrân 1368, I, 163, 246; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, bk. İndeks; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 28; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 276; IX, 633-634; X, 61, 161; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 115-116; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-alâiyye* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I-II, bk. İndeks; Ebû'l-Ferec, *Tarih*, II, 455; Aksarayî, *Müşâveretü'l-aḥbâr*, s. 14, 21, 29; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 69-72; a.mlf., *et-Ta'rif bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürûbî), Kerek 1413/1992, s. 161, 164; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zâkir Kadirî Ugan), İstanbul 1988, II, 26-29; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ* (Şemseddin), III, 293-294; Makrîzî, *el-Hıta't*, I, 409-413; II, 227-228; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara*, II, 168-169; C. Zeydân, *Târîḫü'l-temeddüni'l-İslâmî* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1902-1906, I, 136, 146 vd.; V, 170 vd.; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul 1931; haz. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1986, s. 186-189; a.mlf., "Hil'at", *IA*, V/1, s. 483-486; Barthold, *İslâm Medeniyeti* (İstanbul 1940), Ankara 1984, s. 124-125; M. Abdülazîz Merzûk, *ez-Zuhrufetü'l-mensûce fi'l-akmiyeti'l-İslâmî*, Kahire 1942, s. 21-24, 49-51; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris-Leiden 1950-67, II, 129-130; III, 45; L. A. Mayer, *Mamluk Costume*, Geneva 1952, s. 56-64; Abdülmün'im Mâcid, *Nüzumü'l-Fâtımiyyîn ve rusûmühüm fi Mısır*, Kahire 1955, II, 14-17, 54-63; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 2-3; Hasan-ı Enverî, *İşlâḥât-ı Divânî Devre-yi Gaznevî ve Selcûkî*, Tahrân 2535 şş., s. 32, 35-37; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 81-82; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III: Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1992, s. 84-87; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 1981, s. 154-155; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 122; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 329-330; Hakkı Dursun Yıldız, "10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumı ile İlişkileri Sempozyumu* (Erzurum-1984), Ankara 1985, s. 30-31; Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rusûmü'l-Gaznevîyyîn*, Kahire 1987, s. 42-44, 64, 87; P. L. Baker, "Islamic Honorific Garments", *Costume The Journal of the Costume Society*, London 1991, s. 25-28; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye*, Kahire 1413/1992, s. 153, 192, 233-234, 373; Mehmet Şeker, *İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik*, Ankara 1993, s. 44-45; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi), 1995, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 76, 78-80, 130, 145, 183, 185, 188, 210, 215, 216;

F. W. Buckler, "Two Instances of Khil'at in the Bible", *Journal of Theological Studies*, XXIII (1922), s. 197 vd.; Pakalin, I, 833-834; Streck – [Mükrimin Halil Yınanç], "Ermeniyeli", *IA*, IV, 319; A. Grohmann, "Tırâz", *IA*, XII/1, s. 239, 242; N. A. Stillman, "Khil'a", *EP*² (Ing.), V, 6-7.

MEHMET ŞEKER

Osmanlılar'da Hil'at. Osmanlılar'da hil'at giydirmeye geleneğine, aynı zamanda hânedanın meşruiyetinin ve ona bağlılığın bir işareti olması sebebiyle çok önem verilmiş, maddî sıkıntı içine düşüldüğü dönemlerde bile uygulanması sürdürülmüştür. Çeşitli devlet görevleri verilenlere veya bu görevler kapsamındaki yetkileri tasdik edilenlere, padişaha bağlılıklarını gösterenlere ve taltif edilmek istenen kimselere takdir, tebrik veya teşvik için (bazılarına da te'dib gayesiyle) hil'atler giydirildiği bilinmekte, bunun bazan da cülûs bahşışleri içinde yer aldığı görülmektedir. Özellikle resmî törenler ve sûr-ı hümayun gibi şenlikler hil'at verilmesi için önemli vesilelerdi. Hil'atler giydirilme sebeplerine bağlı olarak "arz hil'ati, ulûfe hil'ati, vedâ hil'ati, umum hil'ati" gibi adlarla anılıyordu. Öte yandan bu uygulamaya in'âm nazarıyla bakılmakla birlikte, yine taltif amacıyla yılda bir veya birkaç defa verilen (genellikle kışlık ve yazlık), resmî kayıtlara "âdet" olarak geçirilen hil'atler de vardı. Bunlar sonradan daha ziyade nakde dönüştürülmüştür (hil'at-bahâ).

Daha önceki çeşitli devletlerde olduğu gibi Osmanlılar'da hil'atin eş anlamlısı olarak kullanılan teşrif kelimesi sadece hil'ati değil hil'atle birlikte verilen diğer hediyeleri de ifade ederdi. Elçilere, bazı müteber misafirlere, Kırım hanı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarına yapılan aynı ve nakdî yardımlarla birlikte verilen hil'ati ifade için "teşrif", sefere davet maksadıyla Kırım hanına, seferdeki başarıları dolayısıyla serdarlara, ulûfe dağıtımını sonrası sadrazama hil'atle birlikte gönderilen hatt-ı hümayun, kılıç, hançer, para ve benzeri şeyleri ifade için de "teşrifât" kelimesi kullanılmıştır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 398). Hil'at vermenin, veren kişinin kendi üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına giydirmesi şeklinde yapılan uygulamasına da rastlanır (Silâhdar, II, 548). Hil'at terimi zaman zaman yalnız hediye edilen elbiseleri kapsamına almıştır. Padişah kızlarının (Sultan) nikâh akdi dolayısıyla sultan ve damat tarafından sadrazama, şeyhülislâma, elçilere ve diğer devletlerin hükümdarlarına gönderilen hediyeler arasında bulunan hil'atler bunlardandır. Sadrazamın padişaha sunduğu

kürkler için ise hiçbir zaman hil'at kelimesi kullanılmamıştır.

Osmanlılar'da devlet adına verilecek olan hil'atler hâzarda padişah, sadrazam, dârüssaâde ağası, defterdar ve valiler, seferde ise serdâr-ı ekrem ve serdarların huzurunda giydirilirdi (a.g.e., II, 104). "Huzurda giydirilme" ifadesi, her zaman giyme işleminin ilgili şahsın huzurunda yapılması değil bazan da giymenin ardından huzura çıkılması anlamına gelirdi. Özellikle padişah tarafından hil'at giydirilenler padişahın huzuruna çıkarak yer öpme merasimini (bûs resmi) yerine getirirlerdi. Bu şekilde hil'at verilmesi verenin hizmetinde bulunmak veya ona tâbi olmak demektir. Dolayısıyla söz konusu görevlilerden her biri ancak kendilerinden daha alt mevkiye bulunanlara hil'at giydirebilirlerdi. Meselâ sadrazam tarafından şeyhülislâma verilecek hil'at giydirilmez, bir bohça içerisinde takdim edilirdi. Ayrıca vâlide sultan, sultan ve damatlarla vezirler ve diğer devlet erkânının verdikleri hil'atlerin büyük çoğunluğu devlet hazinesinden değil kendi hazinelerinden çıkarılmaktaydı. Sadrazamın, görev tevcihi veya ulûfe dağıtılmasından sonra padişah tarafından kendisine gönderilen kürkü o anda yapılan bir merasimle giymesi âdet olduğu gibi diğer kimselelerin gönderdiği kürkleri de getirenin yanında hemen giymesinin bir nezaket ifadesi olduğu anlaşılmaktadır (Râşid, II, 547).

Vilâyetlerde ve sefer esnasında orduda çok çeşitli yerlerde hil'at giydirmeye merasimi icra edilmekle beraber İstanbul'da XVII. yüzyılın sonlarına kadar saray, daha sonraki tarihlerde de Paşakapısı bu iş için ana merkez olmuştur. Ancak gerek saray gerekse Paşakapısı içinde, daha önceki bazı devletlerde görüldüğü gibi hil'atlerin giydirilmesi için özel bir mekân (meselâ Gazneliler'de câmeihâne) yoktu. Fakat hil'atin hangi sebeple kimlere verileceği ve nasıl bir tören yapılacağı belirlenmişti. Sarayda Kubbealtı'nda bulunan hazine önü, Bâbüssaâde arası, Bâbüssaâde önündeki binek taşı avlusu, Has Oda ve çeşitli kasırlar, Bâbiâli'de Arz Odası, divanhâne ve misafir odası hil'at törenlerinin gerçekleştirildiği mekânlardı. Bazı özel şartlarda "tahta perde verâsında" da (tören yapılmaksızın) hil'at giydirildiği olurdu.

Özellikle görev tevcihi sebebiyle yapılan hil'at giydirmeye törenleri, hem geniş kitleye hitap etmesi hem de şeklinin tayin edilmiş olması (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 516) bakımından önemliydi. Zira şâkirdlik gibi çiraklık mahiyetindeki gö-

revler dışında tayin edilen her memura hil'at giydiriliyordu. Hatta aynı görevin vekâletinden asaletine geçiş de hil'at verilmesini gerektiriyordu. Tevcihat sebebiyle kimlerin padişah huzurunda hil'at giyecekleri tesbit edilmişti. Bunların ayrıca sadrazam huzurunda tekrar hil'at giymeleri âdeti (Tevkiî Abdurrahman Paşa, s. 529). Vezirler, yeniçeri ağası, defterdar, reisülküttâb, nişancı, defter emini, çavuşbaşı, sipahiler ağası, silâhdarlar ağası, yeniçeri efendisi, kul kethüdâsı, rûz-nâmçe-i evvel, mîrâhur-ı evvel, mîrâhur-ı sâni, kapıcılar kethüdâsı, mîrâlem ve cebecibaşı ağalar hil'atlerini, tayinlerini takip eden ilk arz sırasında Bâbüssaâde arasında giyerek Arz Odası'nda padişah huzurunda yer öperlerdi. Sadrazam ve defterdara ulûfe tevzii dolayısıyla verilen hil'atler de aynı şekilde Bâbüssaâde arasında, sadrazama ilk arzında verilmesi mûtat olan kapaniçe ise Bâbüssaâde önündeki selâm taşında giydirilirdi. Tayinleri takip eden ilk arz sırasında hil'at giyenlerle ulûfe tevzii dolayısıyla hil'at giyen defterdar hil'atlerini arz dönüştü giydikleri yerde çıkarılırken sadrazam ulûfe hil'atini arzdan sonra divanhânede divan görevlilerinin kendisini tebrik için yaptıkları etek öpme (dâmen-bûs) resminden sonra çıkarır ve teşrifâtçı efendi bu kürkü Devât Odası'nda mehterbaşına teslim ederdi. Arza girmesi kural olduğu halde burada hiçbir sebeple kazaskere hil'at giydirilmezdi. Önceleri şeyhülislâmlar divanda, kazaskerler Has Oda gibi bir yerde padişahın elini öperek hil'at giyerlerdi; bu usul bir ara terk edilmiş ve Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin şeyhülislâmlığında tekrar yürürlüğe konulmuştur (*Zeyl-i Ravzatü'l-ibrâr*, s. XXV, 75). Daha sonraki tarihlerde kazaskerler şeyhülislâm konağında hil'at giymişlerdir.

Münferit tevcihler dışında cülûs ve sefer dolayısıyla ve şevval ayındaki genel tayinler sırasında yeni görev alan veya yerinde kalan kimselere hil'at giydirilir ve buna "umum hil'ati" denilirdi (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 21, 90). Umum hil'atlerinin Paşakapısı'nda giydirilmeye başlanmasından sonra da yine aynı şekilde şeyhülislâm, vezirler, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakîbüleşraf ve İstanbul kâdisinin hil'at törenleri bizzat sadrazamın huzurunda Arz Odası'nda, diğerleri ise divanhânede yapıldı. Eflak ve Boğdan voyvodaları ile beylerbeyi tevcihlerinde tayin edilen kişinin başşehirde bulunmaması durumunda onların kapı kethüdâlarına hil'at giydirilmek suretiyle görevleri ilân edilirdi. Sefer sebebiyle merkezde